

ANALIZA REGULILOR COMUNE DE EXERCITARE A CĂILOR DE ATAC ÎN PROCESUL CIVIL

Cruglițchi Tatiana, *asistent universitar la Catedra de Drept a Facultății de Drept și Științe Sociale a Universității de Stat „Alecru Russo” din Bălți, MEC.*

The procedural legislation of the Republic of Moldova provides for different ways of remedying errors committed in the administration of justice in civil cases. They depend on the nature and seriousness of the infringement. Errors that do not concern the merits of the case can be removed by the court that adopted the judgment by correcting errors in the judgment, explaining the judgment, issuing a supplementary judgment, transferring the case held in violation of the rules of jurisdiction, terminating the proceedings or removing the application from the case if the proceedings were brought in error. The verification and correction of errors relating to the correctness of the substantive adjudication of the case, such as the merits and legality of the judgment, is not within the competence of the court that delivered the judgment. The correction of such errors is a matter for the higher courts in the context of appeals against judgments. Appeals are a fundamental guarantee of the right to a judicial defense, ensuring that judgments are lawful and well-founded.

Key words: *civil action, appeals in civil proceedings, appeal against first instance decisions, appeal against decisions of the court of appeal, review of irrevocable decisions.*

Grație principiului disponibilității părților în procesul civil, acestea dispun de dreptul subiectiv material supus judecății, precum și de o serie de mijloace și garanții procedurale de apărare a drepturilor și intereselor legitime. Participanții la proces, în conformitate cu prevederile art. 56 alin. (2) Cod de procedură civilă se bucură de drepturi procesuale egale și au obligații procesuale egale, cu unele excepții stabilite de lege în dependență de poziția pe care o ocupă în proces. Reclamantul este cel care inițiază acțiunea, prezentând probe și înaintând pretenții, iar pârâțul, recunoscând acțiunea sau prin obiecțiile formulate poate influența asupra soluției pronunțate de instanță asupra cauzei. Părțile și alți participanți ai procesului civil care nu sunt de acord cu hotărârea primei instanțe au dreptul de a continua judecarea procesului prin exercitarea căilor de atac: apelul, recursul și revizuirea.

Judecarea pricinilor de către instanțele judecătorești are la bază un sistem de principii care constituie în același timp și garanții procesuale ce pot asigura desfășurarea în bune condiții a activității de judecată. Prin modul de organizare a activității de înlăturare a justiției în cadrul sistemului judecătoresc din Republica Moldova legiuitorul a creat condițiile necesare pentru ca instanțele să pronunțe hotărâri legale și întemeiate. Cu toate acestea erorile judiciare nu pot fi întotdeauna evitate. La înlăturarea justiției, ca și în orice alt domeniu de activitate umană, oricând se pot comite erori.

Legislația procesuală a Republicii Moldova prevede diferite modalități de remediere a erorilor, comise la înlăturarea justiției pe cauzele civile. Acestea depind de caracterul și gravitatea încălcării. Erorile ce nu vizează fondul pricinii pot fi înlăturate de instanța care a adoptat hotărârea prin corectarea greșelilor din hotărâre, explicarea hotărârii, emiterea hotărârii suplimentare, strămutarea pricinii reținute cu încălcarea normelor de competență jurisdicțională, încetarea procesului sau scoaterea cererii de pe rol dacă procesul a fost intentat în mod greșit. Verificarea și corectarea erorilor ce se referă la corectitudinea soluționării pricinii în fond, cum ar fi temeinicia și legalitatea hotărârii nu intră în competența instanței care a pronunțat hotărârea. Corectarea unor asemenea erori ține de competența instanțelor ierarhic

superioare în cadrul căilor de atac împotriva hotărârilor judecătorești. Căile de atac reprezintă o garanție fundamentală a dreptului la apărare judiciară, asigurând pronunțarea unor hotărâri legale și întemeiate.

Posibilitatea exercitării căilor de atac împotriva hotărârilor judecătorești ca garanție suplimentară a calității actului de justiție este consfințită la art. 119 din Constituția Republicii Moldova, potrivit căruia împotriva hotărârilor judecătorești părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac în condițiile legii. Conform art.15 din Codul de procedură civilă, participanții la proces și alte persoane interesate ale căror drepturi, libertăți ori interese legitime au fost încălcate printr-un act judiciar pot exercita căile de atac împotriva acestuia în condițiile legii.

Convenția Europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, consfințind în art.6 dreptul persoanei la un proces echitabil, nu impune statelor participante la Convenție obligația de a crea curți de apel sau de casație. Totuși, luând în considerare importanța instituției căilor de atac în sistemul procesual, Curtea Europeană a Drepturilor Omului în una din deciziile sale a menționat că un stat care prezintă asemenea jurisdicții trebuie să vegheze asupra modului în care justițiabilii se folosesc de garanțiile fundamentale ale art.6 din Convenția Europeană. De asemenea se recunoaște că art.2 din Protocolul nr.7 al Convenției Europene care prevede dreptul persoanei la două grade de jurisdicție în materie penală, este aplicabil și în materie civilă și comercială.

Devenind membru al Consiliului European, Republica Moldova și-a asumat anumite angajamente, inclusiv de armonizare a legislației procesuale civile în materia căilor de atac, cu standardele europene. Ținând cont de exigențele înaintate pe plan internațional, Codul de procedură civilă al Republicii Moldova a introdus noile reglementări în materia căilor de atac împotriva hotărârilor judecătorești.

Sistemul căilor de atac, adoptat într-un stat sau altul, depinde de tradițiile istorice ale acestuia, gradul de dezvoltare a instituțiilor juridice, dimensiunile teritoriale ale acestuia etc. La reglementarea acestui sistem se ține cont, în primul rând, de calitatea și eficiența controlului judiciar. Or, numărul nejustificat de mare al gradelor de jurisdicție constituie sursa unor complicații inutile, generatoare de cheltuieli exagerate, determinând adeseori o restabilire tardivă a drepturilor încălcate sau contestate. Mai mult decât atât, un atare sistem este de natură să afecteze însăși prestigiul justiției într-un stat democratic. În acest context, Curtea Europeană a Drepturilor Omului în mai multe decizii a subliniat că unul dintre elementele fundamentale ale preeminenței dreptului este principiul stabilității raporturilor juridice, care presupune, între altele, respectul față de principiul lucrului judecat și inadmisibilitatea rediscutării soluției definitive a oricărui litigiu. De aceea în majoritatea statelor dezvoltate în prezent se observă tendințe de diminuare, iar nu de amplificare a căilor de atac.

Reglementarea actuală a căilor de *atac este* rezultatul unei *îndelungate* evoluții istorice. În momentele inițiale ale evoluției dreptului existența unor remedii procesuale pentru desființarea hotărârilor judecătorești nici *nu* putea fi concepută. Așa s-a întâmplat în perioadele istorice în care justiția *avea* un caracter accentuat religios. Aceasta deoarece în acele vremuri justiția *era* considerată ca o expresie a divinității, iar hotărârile adoptate de judecători erau apreciate ca fiind infailibile. O dată ce justiția a devenit laică au fost create și mijloacele procedurale necesare pentru remedierea hotărârilor greșite.

În procedura romană, la început, căile de *atac* se înfățișau, *mai* degrabă, ca veritabile acțiuni în anulare, întrucât în acea epocă nu exista o ierarhizare a instanțelor judecătorești. Doar *în* epoca procedurii extraordinare se realizează o veritabilă ierarhizare a organelor de justiție cu consecințe favorabile și asupra modului de reglementare a căilor de atac.

Dreptul modern se caracterizează, în general, printr-o mare diversitate de organizare a căilor de atac. O atare diversitate se regăsește și în legislațiile care se întemeiază pe același sistem de drept. Ca atare, o privire comparativă este adeseori dificilă în domeniul căilor de atac. Această împrejurare l-a determinat pe proceduristul uruguayean Eduardo J. Couture să aprecieze că „recursurile sunt de o *atât* de mare vastitate și varietate în dreptul hispano-american, încât face dificilă orice sistematizare” [apud 3, p. 347]. Iar o atare aserțiune se potrivește în mare măsură și dreptului european.

O caracteristică comună a căilor legale de atac rezidă în aceea că ele se adresează, de regulă, instanțelor ierarhic superioare. În acest fel se realizează un control judiciar eficient asupra hotărârilor judecătorești pronunțate de judecătorii de la instanțele inferioare. Numai în anumite circumstanțe excepționale i se permite judecătorului să revină asupra propriei sale soluții și să pronunțe o hotărâre nouă. Este cazul căilor de atac de retractare. De aceea, *se* spune în doctrină că în dreptul modern controlul judiciar se întemeiază pe principiul organizării ierarhice a instanțelor judecătorești, el neavând caracterul unui „recurs circular”.

În doctrina procesual civilă s-au conturat de-a lungul timpului câteva reguli generale privitoare la instituirea și exercitarea căilor de atac. Cunoașterea acestora este importantă în perspectiva considerațiilor de față. Vom examina în continuare doar cele mai semnificative reguli comune privitoare la exercitarea căilor de atac.

Legalitatea căilor de atac. Legalitatea căilor de atac este un principiu deosebit de important și a cărei aplicare este incontestabilă în orice sistem procedural. În general, procedura civilă se caracterizează prin reguli precise și adeseori imperative. Instituirea căilor de atac este o problemă de interes general și ea vizează determinarea mijloacelor procedurale ce pot fi exercitate pentru reformarea sau retractarea unei hotărâri judecătorești.

În afara căilor de atac prevăzute de lege nu se pot folosi alte mijloace procedurale în scopul de a se obține reformarea sau retractarea unei hotărâri judecătorești. Principiul enunțat decurge din prevederile înscrise în art. 119 din Constituția RM. Acest text stipulează că în afara căilor de atac, prevăzute de lege, nu pot fi folosite alte mijloace pentru a obține anularea hotărârii judecătorești. Mențiunea greșită din dispozitivul hotărârii privitoare la calea de atac care poate fi exercitată împotriva unei hotărâri nu poate fi de natură a deschide accesul la o cale de atac neprevăzută de lege, după cum nici nu poate închide dreptul la o cale de atac.

Părțile au la dispoziție acele căi de atac care erau prevăzute de lege în momentul pronunțării hotărârii. Modificarea dispozițiilor procedurale, în această materie, nu poate afecta dreptul de a ataca hotărârea cu o anumită cale de atac, căci acest drept s-a născut chiar în momentul pronunțării hotărârii. De aceea, calea de atac a fost considerată de unii autorii ca o calitate imanentă a hotărârii judecătorești [1, p. 155-156].

Ierarhia căilor de atac. Principiul ierarhiei căilor legale de atac decurge din modul de organizare a instanțelor judecătorești într-un sistem piramidal. Aceasta înseamnă că, în principiu, nu se poate exercita o cale extraordinară de atac în instanța ierarhic superioară atâta timp cât partea are la dispoziție o cale ordinară de atac de competența instanței de grad inferior.

Ordinea la care ne referim rezultă și din unele dispoziții exprese ale legii. Astfel, de pildă, recursul împotriva deciziilor instanței de apel nu poate fi exercitat împotriva hotărârilor în privința cărora persoanele interesate nu au folosit calea de apel, din moment ce legea prevede această cale de atac, sau în privința cărora apelul a fost retras (art. 429 alin. 4). Codul de procedură civilă al RM). Astfel, principiul ierarhiei căilor de atac funcționează în raportul dintre apel și recurs în sens că recursul nu poate fi exercitat, în principiu *omisso medio*, respectiv atâta timp cât partea are la dispoziție calea ordinară de atac a apelului.

Unicitatea dreptului de a exercita o cale de atac. Dreptul de a exercita o cale de atac este, în principiu, unic și se epuizează o dată cu exercitarea lui. Aceasta înseamnă că nimănui nu-i este îngăduit de a uza de două ori de una și aceeași cale de atac. În caz contrar, excepția puterii lucrului judecat va putea fi invocată de cel interesat sau de instanță din oficiu spre a anihila calea de atac inadmisibilă.

Unicitatea căilor de atac vizează însă numai apelul și recursul, care poate fi exercitat împotriva aceleiași hotărâri doar o singură dată, chiar dacă se invocă alte temeiuri decât cele pe marginea cărora instanța de control judiciar s-a pronunțat printr-o decizie anterioară, nu și celelalte căi extraordinare. Datorită specificului căilor extraordinare de atac acestea pot fi exercitate, în unele cazuri, în mod repetat. Astfel, de pildă, calea revizuirii poate fi folosită în cazul descoperirii unor circumstanțe sau fapte esențiale ale cauzei care nu au fost și nu au putut fi cunoscute revizuentului, dacă acesta dovedește că a întreprins toate măsurile pentru a afla circumstanțele și faptele esențiale în timpul judecării anterioare a cauzei. Principial o a doua cerere de revizuire este admisibilă pentru un alt motiv cum ar fi cel al condamnării unui martor, judecător sau expert pentru o infracțiune în legătură cu pricina respectivă. Remarcăm că din acest punct de vedere dispozițiile privitoare la revizuire nu cuprind restricții exprese. O a doua cerere de revizuire ar putea fi paralizată însă prin mecanismul decăderii din termenul de exercitare a acestei căi de atac.

Neagravarea situației în propria cale de atac (*non reformatio in pejus*). Potrivit acestei reguli, apelantului/ recurentului nu i se poate crea o situație mai dificilă decât cea din hotărârea atacată cu apel/ recurs, cu excepția cazurilor când acesta consimte sau hotărârea este atacată și de alți participanți la proces (art. 373 alin. 6), art. 410 alin. 3, Codul de procedură civilă al RM).

Principiul *non reformatio in pejus* reprezintă una dintre garanțiile dreptului la apărare judiciară a participanților la proces. În absența acestui principiu, participanții la proces, cunoscând posibilitatea înrăutățirii situației lor, ar putea fi determinate să renunțe la atacarea hotărârii pentru a nu-și asuma un risc, chiar dacă hotărârea este ilegală sau neîntemeiată. Acest principiu vine în întâmpinarea unui interes general, acela ca prin declanșarea controlului judiciar să nu rămână în ființă hotărâri ilegale și neîntemeiate.

Prin urmare, aplicarea acestui principiu în procesul civil face imposibilă înrăutățirea situației părții în propria sa cale de atac. Dar care este sfera de aplicare a acestui principiu în procesul civil? În primul rând, principiul *non reformatio in pejus* se aplică în toate acele situații în care partea a atacat în mod solitar hotărârea pronunțată. Într-o asemenea situație instanța de control judiciar nu poate pronunța o soluție prin care să-i creeze părții o situație mai grea decât cea stabilită prin hotărârea atacată. Altminteri, părțile, adeseori ar fi tentate să renunțe la exercițiul unui drept procedural fundamental de teamă că li s-ar putea crea o situație mai grea în urma propriei lor „plângeri.

Situația este însă diferită în cazul exercitării căii de atac și de partea adversă [1, p. 155-156]. De aceea s-a spus, pe bună dreptate, că principiul *non reformatio in pejus* este limitat numai în cadrul căii de atac proprii. Prin urmare, în cazul declarării recursului și de partea adversă sau de terțele persoane îndreptățite să exercite o cale de atac se poate ajunge și la înrăutățirea situației părții în raport cu situația stabilită de prima instanță. De data aceasta controlul judiciar este bilateral, instanța fiind investită plinar, iar egalitatea părților și contradictorialitatea exclude beneficiul ce decurge din exercitarea solitară a respectivei căi de atac.

Dar, practic în situațiile menționate nu asistăm la o veritabilă înrăutățire a situației părții în propria cale de atac, ci în calea de atac exercitată de partea adversă sau de alt subiect al procesului. De altfel, în asemenea situații, în principiu, calea de atac formulată de parte este respinsă, instanța de control judiciar admițând calea de atac exercitată de partea adversă.

Principiul menționat nu-și găsește aplicare nici în cazul în care apelantul sau recurentul este de acord cu înrăutățirea situației sale.

Principiul *non reformatio in pejus* se poate însă răsfrânge și asupra altor participanți procesuali decât cei care au exercitat calea de atac. Este cazul coparticipării procesuale obligatorii, situație în care se aplică principiul dependenței procesuale a coparticipanților [2, p. 23-24]. În considerarea acestui principiu s-a statuat că în cazul „obligațiilor solidare, precum și al obligațiilor indivizibile exercitarea căii de atac a recursului de către unul dintre coparticipanții la proces le va folosi și celorlalți, în sensul că efectele admiterii recursului se vor extinde și la părțile care nu au declarat recurs, sau al căror recurs a fost respins fără a fi fost soluționat în fond”. Situația este asemănătoare și în cazul soluționării unor cereri incidente aflate într-o legătură indisolubilă cu acțiunea principală.

Aplicarea principiului *non reformatio in pejus* nu trebuie să ducă la menținerea hotărârilor pronunțate cu încălcarea normelor imperative, ceea ce ar contravine principiului legalității în procesul civil. De aceea instanța de control judiciar poate să înrăutățească situația apelantului/ recurrentului în cazurile invocării din oficiu a încălcărilor normelor de drept procedural.

Principiul *non reformatio in pejus* își găsește aplicare în cazul tuturor căilor de atac care pot fi exercitate de părți (apel, recurs sau revizuire). Aceasta deoarece rațiunea ce justifică aplicarea principiului enunțat rămâne aceeași în cazul tuturor căilor de atac exercitate de părți.

O problemă de interes practic deosebit este aceea de a cunoaște dacă principiul *non reformatio in pejus* vizează numai soluționarea propriu-zisă a căii de atac sau și faza rejudecării fondului după casare. Legislația procesuală civilă în vigoare a Republicii Moldova nu prevede expres răspunsul la întrebarea dacă principiul neagravării situației în propria cale de atac este aplicabil și la rejudecarea pricinii după casarea hotărârii. În literatura de specialitate română este acceptată poziția potrivit căreia principiul neagravării situației în propria cale de atac se aplică și la rejudecarea pricinii după casarea hotărârii, întrucât această rejudecare se datorează tocmai inițiativei pe care a avut-o partea prin exercitarea căii de atac [4, p. 78].

Soluția care trebuie să prevaleze este aceea a aplicării plinare a principiului enunțat, respectiv și în faza rejudecării fondului după casare. Altminteri principiul *non reformatio in pejus* și-ar găsi o aplicare excesiv formală, ceea ce nu poate fi conceput.

Această poziție este criticabilă, deoarece instanța de rejudecare trebuie să aibă libertate deplină în administrarea probelor și stabilirea circumstanțelor de fapt ale pricinii, respectându-se nelimitat principiile contradictorialității și disponibilității. La rejudecarea pricinii părțile și alți participanți la proces trebuie să aibă posibilitate să-și formuleze, argumenteze și dovedească poziția în proces, să-și aleagă modalitățile și mijloacele susținerii ei, fără a fi legați de mijloacele de apărare folosite la judecarea inițială a pricinii. De asemenea, la rejudecare părțile trebuie să aibă posibilitatea să dispună de drepturile procedurale (modificarea acțiunii, recunoașterea acțiunii etc.). Apreciind după intima convingere probele administrate, instanța de rejudecare va emite hotărârea legală și temeinică care poate să difere de cea pronunțată anterior.

Bibliografie:

1. Deleanu, I. *Tratat de procedură civilă*, vol. II. - Arad: Ed. Europa Nova, 2017.

2. Leș, I. *Participarea părților în procesul civil*. - București: Ed. All Beck, 2018.
3. Leș, I. *Tratat de drept procesual civil*. - București: Ed. All Beck, 2005.
4. Nicolae, A. *Aspecte ale aplicării principiului non reformatio in pejus în procesul civil*. În: *Dreptul*, 2001, nr. 10.